

Universiteit Leiden
Faculteit Sociale Wetenschappen
Master Orthopedagogiek

THESIS

Het effect van EQUIP op cognitieve vertekeningen en prosociaal gedrag bij reboundjongeren

Katja Tas, 9331158

Januari 2012

Begeleider: Mw. Begüm Coskun MSc

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting.....	4
Introductie	4
Huidige studie	9
Methode.....	11
Resultaten	15
Discussie.....	19
Referenties.....	23

Voorwoord

Het verrichten van dit onderzoek is een inspirerend, maar soms ook vermoeiend proces geweest. Het onderwerp ‘jongeren in de rebound’ sprak mij direct erg aan. Het was voor mij een nieuw terrein, aangezien ik me de afgelopen jaren zowel privé als beroepsmatig voornamelijk op kinderen in de basisschoolleeftijd gericht heb. Nieuw terrein betreden is exact wat ik met deze studie Orthopedagogiek wil: mijzelf verdiepen, verbreden, steeds meer leren op het terrein van kinderen en jongeren. Uiteindelijk hoop ik, door het bundelen van mijn kennis en ervaringen als leerkracht, onderwijskundige en orthopedagoog, kinderen en jongeren in hun leven een stapje verder te kunnen helpen.

Startend met het zoeken binnen mijn eigen interessegebied heb ik mijn onderzoeksvraag steeds meer toegespitst: Welke gedragingen en denkwijzen maken dat jongeren gedragsmoeilijkheden hebben? en Heeft de gebruikte interventie (EQUIP) in het reboundtraject het gewenste effect bij deze jongeren? Vervolgens ben ik verder gegaan met het verdiepen in de gangbare literatuur rond werkzame interventies voor jongeren die ‘van de rails’ zijn geraakt. Vele boeken heb ik hiervoor (na)gelezen en mappen vol artikelen verzameld. Om data te verzamelen op de stamschool zijn vragenlijsten afgenomen bij de jongeren; met groot respect heb ik gekeken naar de docenten die dag in dag uit deze soms moeilijke doelgroep begeleiden in hun pad naar volwassenheid. Toen ben ik begonnen aan wat misschien wel de grootste uitdaging van dit hele traject was: de analyse van de data. Stap voor stap is de strijd met SPSS gewonnen. Heel wat nachtelijke uurtjes zijn achter de computer doorgebracht om uiteindelijk het stuk dat nu voor u ligt tot stand te brengen.

Dat brengt mij direct op het volgende: het bedanken van de mensen die mij zo enorm gesteund hebben de afgelopen jaren. Op de eerste plaats natuurlijk mijn lieve echtgenoot en mijn twee allerliefste kinderen, die mij al ruim 2 jaar zo goed helpen om mijn studieplannetjes werkelijkheid te maken. Soms gewoon ‘door er te zijn’, andere keren door mij een kopje thee met veel te veel heerlijke M&M’s te brengen. Daarnaast mijn familie en vrienden, die steeds weer geïnteresseerd waren in de studievorderingen. En tot slot mijn begeleider Begüm Coskun, die mij van begin tot eind heeft geïnspireerd met haar enthousiaste en kritische houding.

Katja Tas

Januari 2012

Samenvatting

Ernstige gedragsproblemen bij jongeren hebben grote impact op de jongere zelf en de maatschappij als geheel. Uit eerder onderzoek blijkt dat agressief gedrag een positief verband heeft met cognitieve vertekeningen en de afwezigheid van pro sociaal gedrag. In deze studie is onderzocht in hoeverre cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag van reboundjongeren (12-15 jaar) afwijken van jongeren in het regulier voortgezet onderwijs. De studie werd verricht onder 169 jongeren, waaronder 73 reboundjongeren. Ook is geanalyseerd of de leeftijd van de jongeren verband hield met deze factoren. De voornaamste focus in deze studie was echter het meten van het effect op beide factoren van het EQUIP-programma dat in de reboundvoorziening wordt gehanteerd. Dataverzameling is verricht middels zelfrapportage, waarbij bij de reboundjongeren sprake was van een voor- en nameting. De resultaten van het onderzoek gaven aan dat er alleen op pro sociaal gedrag verschil zichtbaar was tussen beide groepen, waarbij reboundjongeren zich tegen de verwachtingen in als meer pro sociaal omschreven. De leeftijdstoename bleek slechts bij reboundjongeren te zorgen voor een toename in pro sociaal gedrag. Het EQUIP-programma liet geen effecten zien op pro sociaal gedrag, maar zorgde wel bij alle reboundjongeren voor een vermindering in cognitieve vertekeningen, waarbij de jongere doelgroep (12-13 jarigen) het meest profiteerde; EQUIP rust hen toe met een meer accurate manier van kijken naar gebeurtenissen in de wereld om hen heen.

Introductie

Het aanbod aan behandelmethodes voor jongeren met gedragsmoeilijkheden is uitgebreid. Dit is niet verwonderlijk gezien de grote emotionele en economische impact die de gedragsproblemen hebben op de jongeren zelf en de maatschappij als geheel. Veel studies hebben zich gericht op de gevolgen voor deze jongeren op langere termijn; er zijn verbanden gevonden tussen de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag en slechte schoolprestaties/schooluitval, alcohol en drugsmisbruik, delinquent gedrag en latere psychische problemen (Campbell e.a., 2006; Patterson e.a., 1989, 1992; Biederman e.a., 2006; Mason e.a., 2004; Spira & Fischel, 2005). De reboundvoorziening, waar dit onderzoek op gericht is, is één van deze vele behandelmogelijkheden. Een reboundvoorziening is een onderwijsopvangvoorziening waar een niet-vrijblijvend traject van enkele maanden wordt geboden aan leerlingen uit het voortgezet onderwijs die door hun (antisociale) gedrag een bedreiging vormen voor de (sociale) veiligheid van medeleerlingen en docenten (Van der

Hoeven, 2005). Voornamelijk onderbouw leerlingen uit het VMBO en praktijkonderwijs (klas 2 en 3) worden naar de reboundvoorziening verwezen. Bij het beschrijven van het probleemgedrag van reboundjongeren zijn drie kernelementen te onderscheiden (van Veen, van der Steenhoven en Kuijvenhoven, 2007): 1) De leerlingen vertonen gedragsproblemen/grensoverschrijdend of ontspoord gedrag. 2) De leerlingen vertonen problemen met betrekking tot hun eigen schoolloopbaan en het onderwijs. 3) Schoolgerelateerde factoren.

Cognitieve vertekeningen

Bij het bestuderen van probleemgedrag komt de term ‘sociale cognitie’ in beeld. Sociale cognitie betreft het denken over de sociale werkelijkheid: personen, formele/informele relaties en regels in het sociale verkeer tussen mensen (Kievit, Tak & Bosch, 2009). Wanneer er problemen optreden in de sociale cognitie spreekt men van ‘cognitieve vertekeningen’. Barringa et.al. (2001) omschrijven cognitieve vertekeningen als ‘niet-accurate of bevooroordeelde manier van betekenis verlenen op basis van ervaringen’. Gibbs et. al. (1995; Gibbs, 2003) hebben een typologie ontwikkeld voor cognitieve vertekeningen, bestaande uit vier categorieën: (1) egocentrische denkfouten, (2) anderen de schuld geven, (3) minimaliseren/verkeerd benoemen en (4) uitgaan van het ergste (zie Tabel 1).

Tabel 1 Cognitieve vertekeningen.

-
1. *Egocentrische denkfouten*: uitgaand van de eigen visie, verwachtingen, behoeften, rechten, onmiddellijke gevoelens/impulsen en wensen tot op zo’n niveau dat de visie, etcetera van anderen (of zelfs de eigen lange termijn belangen) nauwelijks overwogen of zelfs genegeerd worden.
  2. *Anderen de schuld geven*: de schuld ten onrechte toekennen aan externe bronnen, met name: een andere persoon, een groep of een tijdelijke staat (bv dronken, high of in een slechte bui zijn, etc.), of foutief toeschrijven van de schuld van het eigen slachtofferschap of ander ongeluk aan onschuldige anderen.
  3. *Minimaliseren/verkeerd benoemen*: antisociaal gedrag afschilderen als onschadelijk, acceptabel of zelfs bewonderenswaardig; of verwijzen naar anderen in kleinerende of mensonterende termen.
  4. *Uitgaan van het ergste*: ongegrond vijandige bedoelingen aan anderen toeschrijven; uitgaan van het ergste scenario in een sociale situatie alsof dit onvermijdelijk is; of verbetering in het eigen of andermans gedrag als onmogelijk beschouwen.
-

Barringa en Gibbs (1996) groeperen deze cognitieve vertekeningen in primaire en secundaire cognitieve vertekeningen. Primaire vertekeningen worden gestuurd door egocentrisme (categorie 1). De secundaire cognitieve vertekeningen betreffen rationalisering voor en na de overtreding die als doel hebben het eigen geweten te sussen, empathie en schuldgevoelens te verminderen. Dit zorgt ervoor dat het eigen zelfbeeld geen beschadigingen oploopt door het antisociale gedrag. Categorie 2, 3 en 4 vallen onder de secundaire cognitieve vertekeningen. Verschillende onderzoeken hebben bewijs geleverd voor een verband tussen cognitie en agressief gedrag, waarbij een duidelijk afwijkend denkpatroon zichtbaar is bij delinquenten (Wallinius et al., 2011; Sestir en Bartholow 2007; Palmer, 2007; Barringa et al., 2000).

Prosociaal gedrag

In de normale sociale ontwikkeling verandert de gerichtheid van het gedrag van egoïstisch naar altruïstisch naarmate een kind ouder wordt; de eerste jaren handelt een kind nog voornamelijk vanuit zijn eigen gezichtspunt (egoïsme), later kan hij zich beter in een ander verplaatsen en vertoont meer en meer onbaatzuchtig gedrag om anderen te helpen (altruïsme) (Verhulst, 2005; Kohnstamm, 2009). Er blijkt een positief verband te zijn tussen de mate waarin een kind/jongere zich kan verplaatsen in een ander (empathie, sympathie, perspectiefname) en de mate waarin het sociaal gedrag vertoont (Kohnstamm, 2009; McGinley & Carlo, 2007; Fabes et al, 1999). Daarnaast komt in onderzoek van Erdley en Asher (1998) naar voren dat er een negatief verband bestaat tussen sociaal gedrag en agressie: hoe meer sociaal gedrag iemand vertoont, des te minder agressie waarneembaar is in het gedrag. Dit zou aansluiten bij de bevindingen dat kinderen en adolescenten die openlijk agressief gedrag vertonen vaak een gebrek hebben op het gebied van empathie en perspectiefname (Björkvist et al, 2000; Miller & Eisenberg, 1988).

Een meta-analyse van 125 onderzoeken naar sociaal gedrag uit kinderen/jongeren toont aan dat kinderen/jongeren méér sociaal gedrag gaan vertonen naarmate de leeftijd toeneemt (Fabes & Eisenberg, 1996). Vooral tijdens de vroege en middenadolescentie is een sterke groei zichtbaar (Carlo et al., 1992; Fabes et al., 1999). Cognitief ontwikkelingspsychologen stellen dat de toename van het moreel redeneren, sociaal gedrag en sympathie bij adolescenten verklaard kan worden door de groei in sociocognitieve vaardigheden (Eisenberg & Fabes, 1998). Door de fysieke groei en cognitieve ontwikkeling zouden jongeren in steeds meer situaties terecht komen waarin ze kunnen oefenen met sociaal gedrag. Dit zou ook de afname van agressie in de jong volwassenheid verklaren

(Coie & Dodge, 1997; Lahey et al, 2000). Maar veranderingen als gevolg van de puberteit kunnen echter ook condities teweeg brengen waardoor prosociaal en moreel gedrag afneemt. De hormonale veranderingen worden namelijk in verband gebracht met een toename in agressie, stemmingswisselingen en prikkelbaarheid (Connolly et al., 1996; Susman, et al, 1987). Verhulst (2005) geeft daarnaast nog aan dat prosociaal gedrag tevens gekoppeld is aan empathie: emotionele reacties bij anderen herkennen en hierop met soortgelijke gevoelens reageren.

Wanneer de koppeling gemaakt wordt tussen prosociaal gedrag en cognitieve vertekeningen, kan verondersteld worden dat wanneer een jongere veel cognitieve vertekeningen heeft, deze waarschijnlijk maar weinig prosociaal gedrag zal vertonen. Vooral het ontbreken van empathie (voornamelijk bij primaire cognitieve vertekeningen) lijkt als blokkade te werken voor het vertonen van prosociaal gedrag. In dit onderzoek ligt de focus op de aanwezigheid van cognitieve vertekeningen en eventuele relatie tussen cognitieve vertekeningen en prosociaal gedrag als onderliggende factoren van gedragsproblemen bij reboundjongeren. Ook wordt bestudeerd of deze cognitieve vertekeningen en prosociaal gedrag verbeteren door deelname aan het EQUIP-programma dat in de reboundvoorziening gehanteerd wordt.

EQUIP-programma

De reboundvoorzieningen maken gebruik van het EQUIP-programma. EQUIP is een groepstherapeutisch programma, gericht op het doorbreken van het egocentrisme, het aanleren van sociale en cognitieve vaardigheden, het verbeteren van het moreel besef, het ontdekken van de eigen cognitieve vertekeningen en verantwoordelijkheid leren dragen voor het eigen handelen. De interventie wil jeugdigen (12-18 jaar) toerusten (equiperen) met vaardigheden zodat zij elkaar kunnen helpen en van elkaar positief gedrag kunnen leren.

Het EQUIP-programma bestaat uit een aantal onderdelen. Het programma start met 'Wederzijdse Hulpbijeenkomsten'. Er wordt gebruik gemaakt van het programma 'Positive Peer Culture' (Vorrath & Brendtro, 1985). Tijdens deze bijeenkomsten wordt een positieve groepssfeer gecreëerd waarin de jongeren elkaar helpen, zorg voor elkaar hebben. Door het positief affect en wederzijdse responsiviteit zal dit mogelijk effect hebben op de internalisatie van morele waarden. De jongeren richten zich op een positieve manier op de anderen in plaats van alleen op zichzelf, het egocentrisme neemt af en groei in de morele ontwikkeling en prosociaal gedrag wordt mogelijk. De jongeren brengen sociale probleemsituaties in en

bespreken deze in de groep. Denkfouten (ofwel cognitieve vertekeningen) worden samen opgespoord en gecorrigeerd.

Het tweede onderdeel van het EQUIP-programma is de 'Omgaan met Kwaadheid'-bijeenkomsten. Door middel van oefeningen en rollenspellen leren de jongeren hun kwaadheid beheersen. Ook is er aandacht voor de cognitieve vertekening die ten grondslag ligt aan de goedkeuring van agressie. In termen van het sociale informatieverwerkingsmodel van Crick en Dodge (1994) zal dit mogelijk effect hebben op de responsgeneratie: gebruik van agressie zal minder behoren tot de mogelijke reacties; er zal eerder gekozen worden voor een prosociale respons. Aandacht voor de gevolgen van agressief gedrag is tevens een onderdeel van deze 'Omgaan met Kwaadheid'-bijeenkomsten. Wanneer de nadruk gelegd wordt op de gevolgen voor anderen (slachtoffers) zullen schuldgevoelens aangewakkerd worden, welke prosociaal gedrag tot gevolg hebben (Tangney, 2001).

Het derde onderdeel is de 'Sociale Vaardigheids'-bijeenkomsten. Tijdens deze bijeenkomsten leren jongeren belangrijke sociale vaardigheden aan. De jongeren worden hierin geconfronteerd met andere perspectieven en leren emoties van anderen herkennen. Het empathisch vermogen zal mogelijk groeien door deze bijeenkomsten.

Het vierde onderdeel van het EQUIP-programma is de 'Morele Keuze'-bijeenkomsten. De gewetensontwikkeling van de jongeren staat hierin centraal. Jongeren praten met elkaar over morele dilemma's, waarbij hen gevraagd wordt zich te verplaatsen in andere personen (perspectief nemen) en onderling in discussie te gaan over keuzes vanuit het oogpunt van verantwoordelijkheid, normen en waarden. De morele ontwikkeling van de jongeren wordt hiermee gestimuleerd of versneld. Ook dit zal mogelijk effect hebben op vermindering van primaire cognitieve vertekeningen.

Nas, Brugman en Koops (2005) evalueerden de effectiviteit van een EQUIP-programma voor jeugdige delinquenten in een gesloten inrichting en vonden positieve effecten op cognitieve vertekeningen: Zowel voor primaire (egocentrisme) als twee van de drie secundaire cognitieve vertekeningen (minimaliseren/verkeerd benoemen en anderen de schuld geven) was vooruitgang geboekt. Er was geen effect zichtbaar voor 'uitgaan van het ergste'. Bogestad et al. (2011) hebben onderzoek verricht naar de effecten op cognitieve vertekeningen van een cognitief-gedragstherapeutische interventie voor criminele jongeren. Zij tonen aan dat na afloop van het programma een significant lagere score op cognitieve vertekeningen in het algemeen en op alle afzonderlijke cognitieve vertekeningen zichtbaar was. De jongeren in het huidig onderzoek zijn niet naar reboundvoorziening verwezen in verband met een strafbaar feit. Het is interessant te onderzoeken wat de effectiviteit van het

EQUIP-programma is op jongeren die (nog) niet met justitie in aanraking zijn gekomen, maar wel ontoelaatbaar gedrag op school vertonen.

Huidige studie

Het doel van dit onderzoek is te onderzoeken in hoeverre cognitieve vertekeningen afnemen door deelname aan het reboundtraject. Ook de samenhang tussen cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag wordt onderzocht. Allereerst zal gekeken worden of er verschil is tussen reboundjongeren en stamschooljongeren op cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de verschillende leeftijdsgroepen. In bovengenoemde is al aangegeven dat uit eerdere onderzoeken blijkt dat jongeren met gedragsproblemen meer cognitieve vertekeningen hebben. Daarnaast zijn er verbanden gevonden tussen afwijkende cognitieve attitudes en het ontbreken van pro sociaal gedrag (Barringa & Gibbs, 1996). Sestir en Bartholow (2007) komen in hun overzichtsstudie tot de conclusie dat er een sterk bewijs is vanuit theorie en praktijk voor een verband tussen cognitieve en agressief gedrag. Wat betreft de leeftijd van de jongeren melden Coie en Dodge (1997) dat agressie afneemt als kinderen de adolescentie bereiken. Bij jeugdigen met agressieve gedragsproblemen is echter juist een groei in het gebruik van gewelddadig gedrag zichtbaar. Ook in zelfrapportages nemen meldingen van serieuze gewelddadige aanvallen significant toe tussen 12 en 18 jaar. Door jongeren die deel uitmaken van een afwijkende peer group wordt het gebruik van fysiek geweld en wapens mogelijk gezien als sociaal acceptabel gedrag (Coie, Lochman, Terry & Heyman, 1992).

Wanneer echter gekeken wordt naar onderzoeken die verricht zijn naar de morele ontwikkeling, zouden er verschillen waarneembaar moeten zijn op de eerste cognitieve vertekening 'egocentrische denkfouten' tussen de jongere en oudere deelnemers. Denkfouten op dit niveau kunnen verbonden worden aan het preconventionele niveau van het model van Kohlberg (1963). Tussen de 6 en 16 jaar neemt dit niveau langzaam af en worden jongeren zich steeds meer bewust van de belangen van anderen en de waarde van 'goed' gedrag. Jongeren uit de stamscholen zullen naarmate ze ouder worden dus steeds minder egocentrische denkfouten maken. Verschillende onderzoekers hebben echter aangetoond dat de morele ontwikkeling van delinquenten minder ontwikkeld blijkt te zijn dan die van niet-delinquenten (Blasi, 1980; Gregg et al., 1994; Nelson et al., 1990; Smetana, 1990). De verwachting is dus dat dit verschil tussen leeftijdsgroepen bij reboundjongeren niet waarneembaar zal zijn, maar dat zij eerder beïnvloed worden door de geldende ideeën in de peer group. De hypothesen luiden dan ook dat oudere rebounddeelnemers een lagere, dus

deviante score, zullen behalen op cognitieve vertekeningen in het algemeen en minder pro sociaal gedrag zullen vertonen dan jongere rebounddeelnemers. Bij jongeren uit de stamgroep zal dit andersom zichtbaar zijn: de oudere stamschooljongeren zullen een hogere score behalen op cognitieve vertekeningen (met name op ‘egocentrische denkfouten’) en een hogere pro sociale score dan de jongere stamschooljongeren. Daarnaast is de verwachting dat wanneer men de scores van de reboundjongeren en stamschooljongeren vergelijkt, de reboundjongeren op cognitieve vertekeningen in het algemeen een lagere (deviante) score zullen behalen en een lagere (deviante) score op pro sociaal gedrag in vergelijking met de stamschooljongeren.

Vervolgens zal onderzocht worden of er op de 4 categorieën van cognitieve vertekeningen verschillen zijn tussen reboundjongeren en stamschooljongeren. Uit onderzoek van Wallinius et al. (2011) blijkt dat delinquenten meer cognitieve vertekeningen vertoonden dan niet-delinquenten, dit bleek voor alle subschalen van de HIT het geval te zijn. De hypothese luidt dan ook dat de reboundjongeren op alle vier categorieën van cognitieve vertekeningen een significant lagere, dus devianter, score hebben dan de stamschooljongeren.

Als derde onderdeel in huidig onderzoek zal de samenhang tussen cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag worden onderzocht. Hangen bepaalde categorieën cognitieve vertekeningen samen met (het ontbreken van) pro sociaal gedrag? Onderzoek van Liau, Barringa en Gibbs (1998) heeft een verband aangetoond tussen cognitieve vertekeningen en antisociaal gedrag. Omdat cognitieve vertekeningen het individu toestaan zijn attitudes, overtuigingen of gedachten te rationaliseren leiden ze vaak tot problematische emoties en gedragingen. Kijkend naar eerder verrichte onderzoeken is de verwachting dat vooral de eerste categorie ‘egocentrische denkfouten’ samen zullen hangen met (het ontbreken van) pro sociaal gedrag. Het egocentrisme en het ontbreken van empathie zullen de mogelijkheid om pro sociaal gedrag te vertonen blokkeren. De hypothese luidt dat er een sterke samenhang geconstateerd wordt tussen ‘egocentrische denkfouten’ en het ontbreken van pro sociaal gedrag. Ook tussen de andere categorieën cognitieve vertekeningen en (het ontbreken van) pro sociaal gedrag zal een samenhang zichtbaar zijn.

Het laatste onderdeel in deze studie is het meten van het effect van EQUIP op de cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag bij reboundjongeren. Hierbij zal onderscheid gemaakt worden tussen de verschillende leeftijdsgroepen. In een overzichtsstudie naar werkzame factoren bij jeugdigen met gedragsstoornissen geven Boendemaker en Ince, (2010) aan dat (cognitief) gedragstherapeutische programma’s de beste resultaten opleverden. Deze zijn gericht op het leren van sociale en probleemoplossende vaardigheden en het veranderen

van irrationele cognities (met andere woorden: cognitieve vertekeningen). Ook geven Boendemaker en Ince (2010) aan dat etnische achtergrond, sekse en leeftijd niet van invloed bleken te zijn op de effectiviteit van interventies. In eerdere onderzoeken is de effectiviteit van het EQUIP-programma positief beschreven. Kijkend naar de uitgangspunten en onderdelen in het EQUIP-programma en eerdere onderzoeken is de hypothese dat de nameting zowel significant hogere scores laat zien op de verschillende cognitieve vertekeningen en significant hogere scores in het vertonen van pro sociaal gedrag bij de reboundjongeren dan de voormeting. De verwachting is dat deze verschillen gelijk zullen zijn voor de verschillende leeftijdsgroepen.

Method

Het huidig onderzoek is gericht op het onderzoeken van het effect van EQUIP op de cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag bij reboundjongeren. Bij reboundjongeren zijn hiertoe tijdens een voor- en nameting verschillende vragenlijsten afgenomen gericht op bovengenoemde thema's. Ook is er een vergelijking gemaakt tussen de cognitieve vertekeningen en de mate van pro sociaal gedrag tussen reboundjongeren en hun leeftijdsgenoten uit de zogenoemde stamgroepen (oorspronkelijke en vergelijkbare VMBO-klassen als waar deze reboundjongeren uit afkomstig zijn).

Respondenten

Aan dit onderzoek hebben in totaal 169 jongeren deelgenomen in de leeftijd van 12 tot en met 15 jaar, waarvan 73 jongeren uit het reboundtraject en 96 jongeren uit de stamgroepen.

Groep 1: Reboundjongeren. De reboundjongeren in dit onderzoek waren 73 jongeren uit de regio Haaglanden. De reboundjongeren varieerden in leeftijd van 12 tot en met 15 jaar, met een gemiddelde van 14.03 jaar ($SD=.94$). De etnische achtergrond van de jongeren is 22% Nederlands, 20% Marokkaans, 23% Turks, 11% Surinaams, 6% Antilliaans/Arubaans en 18% anderszins. Wat betreft het onderwijstype wordt de groep als volgt getypeerd: 29% volgt VMBO-basisberoepsgerichte leerweg, 23% VMBO-kaderberoepsgerichte leerweg, 30% een VMBO-gemengde leerweg en 12% HAVO/VWO. Van 6% is het onderwijstype onbekend.

Groep 2: Stamschooljongeren. De jongeren van de stamschool vormen in dit onderzoek de controlegroep. Deze groep bestaat uit 96 jongeren van een VMBO-school uit de regio Haaglanden. Deze participanten varieerden in leeftijd van 12 tot en met 15 jaar, met een gemiddelde van 13.61 jaar ($SD=.76$). De etnische achtergrond van de jongeren is 2% Nederlands, 44% Marokkaans, 29% Turks, 12% Surinaams, 4% Antilliaans/Arubaans en 9%

anderszins. Wat betreft het onderwijstype wordt de groep als volgt getypeerd: 84% volgt VMBO-basisberoepsgerichte leerweg en 16% volgt VMBO-kaderberoepsgerichte leerweg.

In het onderzoek worden bovengenoemde groepen met elkaar vergeleken. Beide groepen leerlingen zijn afkomstig uit dezelfde wijk. De reboundleerlingen zijn veelal afkomstig van de school waar de metingen zijn verricht voor de controlegroep (de stamschool). Wanneer de gegevens nader bestudeerd worden, zijn enkele verschillen op te merken: qua leeftijd verschillen beide groepen significant van elkaar, waarbij de leerlingen van de reboundgroep ($M=14.01$, $SD=.94$) iets ouder zijn dan de stamschoolgroep ($M=13.61$ jaar, $SD=.76$) ($t(167)=3.07$, $p<.05$). Ook qua etniciteit en onderwijstype zijn er verschillen aanwezig. Gezien het feit dat de leerlingen afkomstig zijn uit dezelfde wijk en school kan aangenomen worden dat deze verschillen de betrouwbaarheid van het onderzoek niet in gevaar zullen brengen.

Instrumenten

Barringa et al. (2001) hebben de *How I Think Questionnaire* (HIT-Q) ontwikkeld om cognitieve vertekeningen te kunnen meten. De effecten van cognitief-gedragstherapeutische behandelingen gericht op het reduceren van cognitieve vertekeningen kunnen hiermee in beeld gebracht worden. De HIT-Q sluit aan bij de typologie voor cognitieve vertekeningen van Gibbs et al. (1995; Gibbs, 2003). De vier categorieën van cognitieve vertekeningen zoals Gibbs deze beschrijft komen als subschaal terug in de HIT-Q: 1. Egocentrische denkfouten, 2. Anderen de schuld geven, 3. Minimaliseren/verkeerd benoemen, 4. Uitgaan van het ergste.

De HIT-Q bestaat uit 54 items, waarbij een respons verwacht wordt op een 6-punts Likertschaal variërend van 'erg mee eens' tot 'erg oneens'. 39 items kunnen geclusterd worden in de vier categorieën (subschalen) van cognitieve vertekeningen zoals hierboven beschreven. De overige 15 vragen van de HIT-Q betreffen 8 vragen die bedoeld zijn om de 39 hoofdvragen te camoufleren en 7 vragen om de sociale wenselijkheid van de gegeven antwoorden te toetsen. Bij een gemiddelde score van 4.25 of hoger op de sociaal-wenselijkheidsschaal moet de afname als invalide beschouwd worden en kunnen de antwoorden niet geïnterpreteerd worden. Bij een gemiddelde score tussen 4.0 en 4.25 moet men met grote waakzaamheid de scores interpreteren.

De HIT-Q wordt beschouwd als een betrouwbare en valide meting. Iedere subschaal heeft een goede interne consistentie (.96), gemeten met zowel delinquente als niet-delinquente adolescenten (14-19 jr) (Barringa & Gibbs, 1996). Verder geven Barringa en Gibbs aan dat de

HIT-Q een bruikbaar instrument kan zijn bij pre-test/post-test metingen van therapeutische progressie. Onderzoek van Nas et al. (2008) laat ook een goede interne consistentie zien (.90-.94). De test-hertestbetrouwbaarheid is hoog (.91)(Barringa & Gibbs, 1996). Verder geeft onderzoek van Nas et al. (2008) aan dat de convergente en divergente validiteit van de Nederlandse versie van de HIT-Q voldoende is. Ook blijkt het instrument gevoelig te zijn voor sociale wenselijkheid (Barringa et al., 2001; Nas et al., 2008).

In onderhavig onderzoek kent de HIT-Q een hoge betrouwbaarheid. De betrouwbaarheid onder reboundleerlingen is .69 (eerste meetmoment), en .72 (tweede meetmoment). Bij de stamschool lag de betrouwbaarheid op .71.

Voor het meten van het prosociale gedrag is gebruik gemaakt van de *Strengths and Difficulties Questionnaire* (SDQ). De SDQ is een korte screeningslijst (25 items) waarin problematieken en vaardigheden van kinderen en adolescenten op verschillende vijf dimensies in beeld wordt gebracht: emotionele symptomen, gedragsproblemen, hyperactiviteit/aandachtstekort, problemen met leeftijdsgenoten en sociaal gedrag. De SDQ is in 1997 ontwikkeld door Goodman. De basis van het instrument vormen de omschrijvingen van symptomen van DSM-classificaties (angst en depressie, ADHD, gedragsstoornissen), aangevuld met vragen over problemen met leeftijdsgenoten (indicator voor psychische problemen) en vragen over sociaal gedrag (pro-actief vriendelijk gedrag dient als indicator voor het meten van sociale aanpassing). De items zijn middels factoranalyse geselecteerd. De eerste vier dimensies richten zich op de aanwezigheid van problemen en de gevolgen daarvan. De dimensie 'sociaal gedrag' wordt gezien als een sterke kant van het kind wat kan wijzen op psychologische aanpassing en goede kansen op herstel wanneer zich problemen voordoen.

De SDQ is een instrument met een ouder-/leerkrachtversie en versie voor leerlingen (11-16 jaar). In dit onderzoek is de vragenlijst alleen ingevuld door de leerlingen zelf. De leerling beoordeelt zijn eigen sterkten en zwakten door achter iedere stelling te beantwoorden in hoeverre deze stelling voor hem waar is. De antwoordalternatieven zijn 'niet waar', 'een beetje waar' en 'zeker waar'. De vijf vragen uit de schaal 'sociaal gedrag' worden in onderhavig onderzoek meegenomen. Voorbeelden van stellingen in deze schaal zijn: 'Ik deel gemakkelijk met anderen (snoep, speelgoed, potloden, etc)' en 'Ik help iemand die zich heeft bezeerd, van streek is of zich ziek voelt'. De betrouwbaarheid en begripsvaliditeit van de SDQ wordt door de COTAN als voldoende beoordeeld (2007). De criteriumvaliditeit beoordeelt de COTAN als onvoldoende, doordat er te weinig onderzoek is verricht. In huidig onderzoek is de betrouwbaarheid van de SDQ (dimensie sociaal gedrag) voor

reboundleerlingen .93 (eerste meetmoment) en .85 (tweede meetmoment). Ook voor de stamschoolleerlingen werd een dergelijk hoge betrouwbaarheid gevonden (Cronbach's alfa=.94).

Procedure

De afname van vragenlijsten vond bij alle leerlingen plaats in schooljaar 2010-2011. Zowel de rebound- als stamschoolleerlingen vulden de vragenlijsten zelfstandig in. Er was een testassistent en/of klassenleraar aanwezig om een eventuele onduidelijkheid op te lossen of een toelichting te geven waar nodig. Ook zorgde deze dat er een rustige werkomgeving geschapen werd zodat de vragenlijsten individueel en in stilte konden worden ingevuld. Het invullen van het totale pakket vragenlijsten nam circa een half uur in beslag. Aangezien dit onderzoek deel uitmaakt van een groter lopend onderzoek zijn niet alle afgenomen vragenlijsten voor onderhavig onderzoek gebruikt.

Data-analyses

Voor het beantwoorden van de eerste vraagstelling (het verschil tussen de reboundjongeren en stamschooljongeren op cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen verschillende leeftijdsgroepen) zullen one-way variantie-analyses (ANOVA) worden uitgevoerd. De gemiddelde scores op cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag bij de verschillende groepen worden hiertoe met elkaar vergeleken. In deze analyse wordt gebruik gemaakt van de scores van de voormeting.

De tweede vraagstelling omvat het onderzoek naar verschillen op de vier cognitieve vertekeningen tussen reboundjongeren en stamschooljongeren. Hiervoor zal een t-toets voor onafhankelijke steekproeven worden uitgevoerd.

De samenhang tussen pro sociaal gedrag en de verschillende categorieën cognitieve vertekeningen, de derde vraagstelling, wordt onderzocht door de correlatie tussen de verschillende variabelen te bepalen (Pearson's correlatiecoëfficiënt) en een regressie-analyse te verrichten wanneer er sprake is van samenhang.

Voor de vierde vraagstelling wordt het verschil tussen de voor- en nameting op pro sociaal gedrag en cognitieve vertekeningen bij reboundjongeren onderzocht. Gezien het geringe aantal reboundjongeren waarvan beschikking is over de juiste voor- en nametingsscores ten tijde van onderhavig onderzoek en de niet-normaal verdeelde variabelen zal voor dit onderzoek een niet-parametrische Wilcoxin signed-ranks toets gebruikt worden.

Resultaten

Data screening

Leerlingen die op de HIT-Q een te hoge sociaal wenselijkheidsscore hadden (dat wil zeggen een score van 4.25 of hoger) of geen scores hadden op de HIT-Q om de sociaal wenselijkheid te bepalen werden uitgesloten van deelname aan het onderzoek. Het betreft hier 22 leerlingen in de reboundgroep (=30%, waarvan 5% bij wie de scores ontbraken) en 51 stamschoolleerlingen (=53%, waarvan 4% bij wie de scores ontbraken). Vervolgens is onderzocht of de leerlingen met een grensscore op sociaal wenselijkheid (score van 4.00 tot 4.25) significant verschilde van de groep leerlingen die niet sociaal wenselijk geantwoord heeft. Uit de uitgevoerde t-toets bleek dat beide groepen een significant andere score hadden op cognitieve vertekeningen in het algemeen ($t(86) = 3,948, p < .001$). De leerlingen met een sociaal wenselijkheidsscore in het grensgebied worden dus ook uitgesloten van deelname, aangezien hun antwoorden als niet-valide beschouwd moeten worden.

Aangezien alle vragenlijsten op eenzelfde afnamemoment zijn ingevuld, zullen ook de antwoorden op de SDQ van deze leerlingen niet worden meegenomen. Deze vragenlijst omvat geen sociaal wenselijkheidsschaal. Het uitgangspunt voor uitsluiting van deze jongeren is dat deze respondenten naar alle waarschijnlijkheid niet alleen op de HIT-Q sociaal wenselijk geantwoord zullen hebben, maar op alle vragenlijsten die op eenzelfde afnamemoment ingevuld zijn. In totaal blijven er na deze selectie 75 leerlingen over, waarvan 40 in de reboundgroep en 35 in de stamschoolgroep.

Onderzoeksresultaten

Er is een variantie-analyse (ANOVA) uitgevoerd om te onderzoeken of er significante verschillen waarneembaar zijn tussen reboundjongeren en stamschooljongeren op cognitieve vertekeningen en prosociaal gedrag, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen de verschillende leeftijdsgroepen. In Tabel 2 is zichtbaar dat binnen de reboundgroep de jongere deelnemers lager (en dus devianter) scoren dan oudere deelnemers. Binnen de stamschoolgroep is dit juist andersom: oudere deelnemers scoren daar devianter dan jongere deelnemers. Met behulp van de genoemde variantie-analyse is onderzocht of deze verschillen significant zijn. De verkregen resultaten laten zien dat er binnen de stamschoolgroep geen invloed aantoonbaar is van leeftijdsgroep op cognitieve vertekeningen ($F(1,33) = .38, p = .54$) en prosociaal gedrag ($F(1,29) = .45, p = .51$). Binnen de reboundgroep is er geen invloed te zien van de leeftijd op cognitieve vertekeningen ($F(1,38) = .38, p = .29$). Wel is binnen de reboundgroep een invloed zichtbaar van de leeftijd op prosociaal gedrag ($F(1,28) = 6.758,$

$p < .05$), waarbij de oudere rebounddeelnemers zichzelf als meer prosociaal beschrijven dan jongere rebounddeelnemers.

Tabel 2 Overzicht van de gemiddelde scores en standaarddeviaties van cognitieve vertekeningen en prosociaal gedrag voor zowel de reboundgroep als de stamschoolgroep.

		Cognitieve vertekeningen			Prosociaal gedrag		
		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Rebound	Totale groep	40	3.96	.66	30	6.80	2.23
	12/13-jarigen	15	3.81	.54	13	5.69	2.25
	14/15-jarigen	25	4.04	.72	17	7.65	1.87
Stamschool	Totale groep	35	3.92	.66	31	5.03	2.47
	12/13-jarigen	16	3.99	.59	13	5.38	2.60
	14/15-jarigen	19	3.85	.72	18	4.78	2.41

Vervolgens is met behulp van een variantie-analyse (ANOVA) onderzocht of er een significant verschil bestaat tussen de scores van de totale reboundgroep en stamschoolgroep op cognitieve vertekeningen en prosociaal gedrag. In Tabel 2 is zichtbaar dat de reboundleerlingen op zowel cognitieve vertekeningen als prosociaal gedrag een hogere score rapporteren, wat overeenkomt met minder deviant. De onderzoeksresultaten uit de verrichte ANOVA tonen echter aan dat dit verschil niet significant is op cognitieve vertekeningen ($F(1,73)=0.06, p=.80$). Wel is een significant verschil tussen de reboundgroep en stamschoolgroep waarneembaar op prosociaal gedrag ($F(1,59)=8.576, p<.01$), waarbij de reboundjongeren dus meer prosociaal gedrag rapporteren dan stamschooljongeren.

Om de scores van reboundjongeren op de verschillende cognitieve vertekeningen te vergelijken met die van stamschooljongeren is een t-toets voor onafhankelijke steekproeven uitgevoerd (zie Tabel 3). Zichtbaar is dat de gemiddelde scores van de reboundjongeren op alle vier cognitieve vertekeningen hoger uitvallen, maar dat er in geen enkel geval sprake is van een significant verschil.

Tabel 3 Overzicht van de gemiddelde scores, standaarddeviaties en significanties van de vier cognitieve vertekeningen voor reboundjongeren en stamschooljongeren.

	Reboundjongeren			Stamschooljongeren			<i>t</i>	<i>Sig.</i>
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Egocentrisme	40	3.96	.79	35	3.92	.88	.169	.87
Anderen de schuld geven	40	3.91	.68	35	3.90	.73	.034	.97
Minimaliseren / verkeerd benoemen	40	4.04	.80	35	3.94	.73	.563	.58
Uitgaan van het ergste	40	3.92	.71	35	3.90	.65	.107	.92

Om te onderzoeken of de verschillende categorieën cognitieve vertekeningen samenhangen met prosociaal gedrag is de correlatie berekend (Pearson's correlatiecoëfficiënt) en een regressie-analyse verricht. De verwachting was dat er een sterk verband zou bestaan tussen de cognitieve vertekeningen (voornamelijk egocentrische denkfouten) en prosociaal gedrag. Resultaat van het onderzoek is echter dat er alleen een significante relatie bestaat tussen uitgaan van het ergste en prosociaal gedrag, $r = .25$, $p(\text{one-tailed}) < .05$ (zie Tabel 4). De cognitieve vertekening 'uitgaan van het ergste' voorspelde de score op prosociaal gedrag, $\beta = .253$, $t(59) = 2.01$, $p < .05$. Uitgaan van het ergste verklaarde slechts een zeer kleine proportie van de variantie in de score op prosociaal gedrag, $R^2 = .06$, $F(1,59) = 4.03$, $p < .05$. Er zijn geen significante verbanden aangetoond tussen andere cognitieve vertekeningen en prosociaal gedrag.

Tabel 4 Overzicht van de correlaties en significanties van de vier cognitieve vertekeningen met prosociaal gedrag.

		Egocentrische denkfouten	Anderen de schuld geven	Minimaliseren/ verkeerd benoemen	Uitgaan van het ergste
Prosociaal gedrag	<i>Pearson's r</i>	.12	.12	.15	.25*
	<i>Sig.(1-tailed)</i>	.18	.17	.13	.03
	<i>N</i>	61	61	61	61

De vraag of er verschil is in de scores op cognitieve vervormingen en prosociaal gedrag bij de reboundjongeren tussen de voor- en nameting wordt onderzocht met de niet-parametrische Wilcoxin signed-ranks toets. In Tabel 5 is zichtbaar dat de reboundleerlingen op prosociaal

gedrag geen significant andere score hebben wanneer de voor- en nameting met elkaar vergeleken worden.

Tabel 5 Overzicht van scorevergelijkingen en significanties van de vier cognitieve vertekeningen en prosociaal gedrag.

		<i>N</i>	Score nameting lager dan voormeting	Score nameting hoger dan voormeting	Score voor- en nameting gelijk	<i>Sig.</i>
Prosociaal gedrag	Totale groep	13	4	5	4	.51
	12/13- jarigen	6	1	4	1	.13
	14/15-jarigen	7	3	1	3	.58
Egocentrische denkfouten	Totale groep	16	3	13	0	<.01**
	12/13- jarigen	7	1	6	0	.03*
	14/15-jarigen	9	2	7	0	.04*
Anderen de schuld geven	Totale groep	16	3	12	1	.03*
	12/13- jarigen	7	1	6	0	.05*
	14/15-jarigen	9	2	6	1	.23
Minimaliseren/ verkeerd benoemen	Totale groep	16	3	11	2	.02*
	12/13- jarigen	7	0	6	1	.03*
	14/15-jarigen	9	3	5	1	.36
Uitgaan van het ergste	Totale groep	16	4	12	0	.02*
	12/13- jarigen	7	1	6	0	.09
	14/15-jarigen	9	3	6	0	.14

* $p \leq .05$; ** $p \leq .01$

Op de verschillende cognitieve vervormingen is een ander beeld te zien. Op alle cognitieve vervormingen is een significant verschil in scores te zien bij voor- en nameting, waarbij de leerlingen in de nameting een hogere score behalen, wat staat voor minder denkfouten.

Wanneer de scores binnen de verschillende leeftijdsgroepen bekeken worden is zichtbaar dat zowel de jongere als oudere leerlingen op 'egocentrische denkfouten' een vermindering in denkfouten rapporteren. Op de cognitieve vervormingen 'anderen de schuld geven' en

‘minimaliseren’ is deze vermindering alleen zichtbaar voor de jongere leerlingen. Bij de cognitieve vervorming ‘uitgaan van het ergste’ is geen significant verschil in scores waarneembaar wanneer de scores van de groepen gescheiden worden geanalyseerd. De leerlingen scoren beter op de verschillende cognitieve vervormingen na afloop van het reboundtraject, waarbij vooral de jongere deelnemers positieve resultaten laten zien.

Discussie

De maatschappelijke impact van probleemjongeren is groot. Eén van de behandelmogelijkheden die aan deze probleemjongeren geboden wordt is het verplicht volgen van een behandeling in een reboundvoorziening. Binnen de reboundvoorziening wordt het programma EQUIP gehanteerd als interventie. Doel van het huidig onderzoek was te onderzoeken of EQUIP effect heeft op het verminderen van denkfouten en vergroten van prosociaal gedrag bij reboundjongeren. Om te onderzoeken in hoeverre en op welke vlakken de doelgroep van het reboundtraject afwijkt op het gebied van cognitieve vervormingen en prosociaal gedrag is het gedrag van deze reboundjongeren (in de voormeting) vergeleken met dat van jongeren van reguliere voortgezet onderwijs scholen (de zogenoemde stamscholen). Ook is bestudeerd of de leeftijd van de jongere invloed heeft op de mate van cognitieve vertekeningen, prosociaal gedrag en effecten van het EQUIP-programma.

Bij de vergelijking van de reboundjongeren met de stamschooljongeren komen enkele opvallende bevindingen naar voren. Zo is er geen significant verschil zichtbaar in de mate van cognitieve vertekeningen tussen beide onderzoeksgroepen. De reboundjongeren in dit onderzoek laten dus niet meer cognitieve vertekeningen zien dan jongeren in het reguliere voortgezet onderwijs. Afwijkende denkbeelden kunnen bij deze jongeren niet gezien worden als basis van het agressieve gedrag waarvoor zij naar de reboundvoorziening verwezen zijn. Deze bevinding is in tegenstelling tot de gevonden onderzoeksliteratuur waarin men een bewijs levert voor het verband tussen een afwijkend denkpatroon en (de met de leeftijd toenemende mate van) agressief gedrag (Wallinius et al., 2011; Sestir en Bartholow 2007; Palmer, 2007; Barringa et al., 2000) en een minder ontwikkelde morele ontwikkeling (Blasi, 1980; Gregg et al., 1994; Nelson et al., 1990; Smetana, 1990).

Uit huidig onderzoek komt ook dat er bij beide groepen geen invloed van leeftijd op cognitieve vertekeningen is gebleken. De verwachting, gebaseerd op het model van Kohlberg (1963), was dat onder invloed van rijping en groei van morele waarden bij stamschooljongeren de cognitieve vertekeningen zouden verminderen naarmate deze leerlingen ouder zouden zijn. Bij de reboundjongeren was de verwachting dat de oudere

reboundjongeren juist meer cognitieve vertekeningen zouden hebben dan de jongere reboundjongeren door de negatieve invloed van de omgeving/peergroup. Een mogelijke verklaring voor de bevinding dat leeftijd geen invloed heeft op de gemeten cognitieve vertekeningen is het feit dat beide leeftijdsgroepen niet veel van elkaar verschillen. De jongere groep bestaat uit leerlingen van 12 en 13 jaar oud, in de oudere groep zijn de leerlingen 14 en 15 jaar oud. Het verschil door rijping, morele groei en invloed van een negatieve omgeving wordt mogelijk wel aangetroffen wanneer de leeftijden, en de daarmee verbonden fasen in de adolescentie, verder uiteen liggen.

Kijkend naar het prosociaal gedrag komen ook enkele opmerkelijke bevindingen aan het licht. De reboundjongeren rapporteren niet minder (zoals verwacht werd op basis van literatuur), maar juist significant meer prosociaal gedrag dan stamschooljongeren. Gezien het problematische gedrag waarvoor reboundjongeren verwezen worden, was de verwachting dat zij juist minder prosociaal zouden zijn. In onderzoek van Boxer et al. (2004) zijn verschillende subtypes van prosociaal gedrag onderzocht. Een van de subtypes die zij onderscheiden is 'proactief prosociaal gedrag' wat inhoudt dat het sociale gedrag niet vertoond wordt om 'aardig te zijn voor anderen', maar slechts vanuit egocentrisch motief. Dit proactief prosociale gedrag blijkt gecorreleerd te zijn met het vertonen van agressie. Wellicht is het opmerkelijke verschil tussen de reboundjongeren en stamschooljongeren te verklaren vanuit verschillende prosociale subtypes. Nader onderzoek hiernaar is nodig om hier meer helderheid over te krijgen.

Een andere opvallende uitkomst is dat alleen bij reboundjongeren een effect van leeftijd op de mate van prosociaal gedrag zichtbaar is, waarbij geldt: hoe ouder, hoe meer prosociaal gedrag wordt gerapporteerd. Dit is eveneens in contradictie met de verwachtingen dat oudere reboundjongeren minder prosociaal gedrag zouden vertonen gezien de negatieve omgevingsinvloeden die al langere tijd invloed kan hebben uitgeoefend op hun gedrag. Kijkend naar de scores van de verschillende groepen is echter zichtbaar dat zowel de reboundjongeren als stamgroepjongeren zichzelf hoog waarden op prosociaal gedrag. Wellicht is het meten van prosociaal gedrag middels zelfrapportages niet het meest geëigende middel om een waarheidsgetrouw beeld te verkrijgen. Uit onderzoek van Pursell et al. (2008) blijkt dat peer-rapportage gericht op prosociaal gedrag en zelfrapportage gericht op de eigen persoonlijkheid een aanvullend beeld kunnen bieden op de mate van externaliserend probleemgedrag. Pursell toonde aan dat bij meisjes het beeld dat de peer-rapportage over de mate van prosociaal gedrag gaf nauw overeenstemde met de zelfrapportage gericht op vriendelijkheid en zorgvuldigheid. Bij jongens bleek er nauwelijks overeenstemming te zijn

tussen het beeld van de peer-rapportage en de zelfrapportage. Vooral bij de laatste groep kan het toevoegen van een peer-rapportage dus tot meer betrouwbare resultaten leiden.

Er zijn nauwelijks verbanden gevonden tussen de verschillende cognitieve vertekeningen en pro sociaal gedrag. Alleen voor de cognitieve vertekening ‘uitgaan van het ergste’ is een zwak verband gevonden met antisociaal gedrag. Uit eerder verricht onderzoek was de verwachting dat deze verbanden wel gevonden zouden worden, vanuit de gedachte dat personen met cognitieve vertekeningen hun eigen antisociale gedrag ‘goedpraten’ (Liau, Barringa en Gibbs, 1998).

Concluderend kan gezegd worden dat de reboundjongeren (in de voormeting) nauwelijks afwijken van de stamschooljongeren. Wanneer er al sprake is van een verschil vertonen juist de stamschooljongeren devianter gedrag. Mogelijk is dit verschil te verklaren doordat reboundjongeren bij de start van het reboundtraject deze vragenlijsten ingevuld hebben. Zij waren mogelijk al doordrongen van het feit dat antisociaal gedrag niet de geldende norm is die heerst op de rebound. Daarnaast voelen zij wellicht bewust of onbewust dat zij zich in deze nieuwe situatie op een goede manier moeten profileren omdat er nogal wat vanaf hangt. Er is dus veel ‘te winnen’. De stamschooljongeren daarentegen hebben de vragenlijsten individueel ingevuld tijdens een klassikale bijeenkomst. Negatieve groepsdruk kan mogelijk zorgen voor een ‘stoerder’ beeld. Daarnaast hebben de stamschooljongeren niets te winnen of verliezen gehad met het al dan niet naar waarheid invullen van de vragenlijsten. Aanvullend hierop valt het grote aantal ‘sociaal-wenselijk’ ingevulde vragenlijsten op; 64% van de stamschooljongeren moest uitgesloten worden van het onderzoek door een (grens) sociaal-wenselijkheidsscore of door het ontbreken van scores. Ook het mogelijk effect van de verschillende substijlen van pro sociaal gedrag is al eerder genoemd.

Om de effecten van EQUIP vast te stellen zijn de scores van de reboundjongeren op de voor- en nameting met elkaar vergeleken. Op pro sociaal gedrag zijn geen significante verschillen waargenomen tussen voor- en nameting. Dit is tegengesteld aan de verwachtingen aangezien een groot deel van het EQUIP-programma gericht is op het aanleren van sociale vaardigheden en vertonen van pro sociaal gedrag. De scores op pro sociaal gedrag in de voormeting bij reboundjongeren waren daarentegen al dermate hoog dat een grote verbetering niet meer te verwachten viel. Kijkend naar de cognitieve vertekeningen liggen de resultaten van huidig onderzoek in lijn met de verwachtingen: op alle vier cognitieve vertekeningen is een significante vermindering in denkfouten zichtbaar. Een positief resultaat, aangezien minder cognitieve vertekeningen betekent dat er een meer accurate manier van betekenis

verlenen is op basis van ervaringen, waardoor er vervolgens meer begrip is van formele en informele regels en relaties in het sociale verkeer tussen mensen (Kievit, Tack en Bosch, 2009). Vanuit deze sociale cognitie kan de jongere verantwoordelijkheid dragen voor het eigen handelen en als burger positief participeren in de maatschappij.

Wanneer de leeftijdsgroepen binnen de reboundgroep met elkaar vergeleken worden is zichtbaar dat vooral de jongere deelnemers (12-13 jarigen) een verbetering laten zien op de cognitieve vertekeningen ‘anderen de schuld geven’ en ‘minimaliseren/verkeerd benoemen’. De verwachting op basis van eerder onderzoek van Boendemaker en Ince (2010) was echter dat er geen verschil in effectiviteit was tussen de verschillende leeftijdsgroepen. Wellicht zijn deze jonge leerlingen toch kneedbaarder of gemakkelijker uit hun negatieve omgeving te halen dan oudere leerlingen, met betere resultaten als gevolg.

Een belangrijke beperking van deze studie is dat het uitsluitend gebaseerd is op zelfrapportage metingen. Toch is zelfrapportage een veel gebruikte manier om gedachten en emoties bij personen te achterhalen. Ondanks dat zou een beoordeling door een bekende van de proefpersoon of een observatie van het gedrag een goede aanvulling kunnen zijn.

Daarnaast is deze studie verricht zonder controlegroep op het pre-/posttreatment effect. Het zou dus kunnen zijn dat de reductie in cognitieve vertekeningen zijn veroorzaakt door regressie naar het gemiddelde, voortgaande ontwikkeling (bv morele ontwikkeling, afname egocentrisme) of een andere externe factor. Dit valt met de huidige onderzoeksopzet niet uit te sluiten. Daarnaast nemen de reboundjongeren (of hun ouders) mogelijk deel aan andere hulpverleningstrajecten. Deze kunnen een middelend effect hebben gehad.

Onderhavig onderzoek is alleen verricht bij de reboundvoorziening en stamscholen uit de Haagse regio. Op basis van dit onderzoek zijn geen algemene conclusies te trekken over de effectiviteit van EQUIP bij reboundvoorzieningen in Nederland aangezien het programma (op punten) verschillend is bij de diverse reboundvoorzieningen. Binnen dit onderzoek is er geen aandacht besteed aan de zogenoemde ‘treatment integrity’, wat inhoudt dat nauwlettend beoordeeld wordt of de programma-uitvoering exact gaat zoals bedoeld volgens de EQUIP-richtlijnen. Aanbeveling voor vervolgonderzoek bij reboundjongeren is het nauwgezet volgen van de aangeboden interventie EQUIP, om eventueel gevonden resultaten directer toe te kunnen wijzen aan (onderdelen van) het programma.

Dit onderzoek biedt scholen, behandelaars en de overheid een duidelijke boodschap wat betreft de verwijzing van jongeren met ernstige gedragsproblemen. De bevindingen in dit onderzoek duiden op een vermindering in cognitieve denkfouten door het EQUIP-programma

in de rebound, vooral bij jongere deelnemers (12-13 jaar). Kijkend naar het verband tussen cognitieve vertekeningen, agressief gedrag en delinquentie lijkt een (vroegtijdige) plaatsing in een reboundvoorziening dus een effectieve interventie te zijn. De reboundvoorziening biedt deze jongeren de kans om een negatieve spiraal om te buigen: EQUIP leert hen sociale situaties reëler in te schatten, wat hen vervolgens in staat stelt op een meer positieve manier te reageren op de omgeving. Door deze positievere kijk en bijpassend gedrag zullen zij ook meer positieve reacties op hun eigen houding ontvangen, wat hen zal stimuleren in het vertonen van meer prosociaal gedrag. Het meer realistisch leren denken over de sociale werkelijkheid kan voor hen zodoende het verschil uitmaken tussen een toekomst in een crimineel circuit en een productief leven in de maatschappij. Investeren in de reboundvoorziening is dus investeren in de toekomst van jonge mensen en de maatschappij als geheel.

Referenties

Arsenio, W.F., & Lemerise, E.A. (2001). Varieties of Childhood Bullying: Values, Emotion Processes, and Social Competence. *Social Development, 10* (1), 59-73.

Baron-Cohen, S., Tager-Flusberg, H., & Cohen, D.J. (1993). *Understanding other minds: perspectives from autism*. Oxford: Oxford University Press.

Barringa, A.Q., & Gibbs, J.C. (1996). Measuring cognitive distortion in antisocial youth: Development and preliminary validation of the "How I Think" questionnaire. *Aggressive Behavior, 22*, 333-343.

Barringa A.Q., Landau, J.R., Stinson, B.L., Liau, A.K. & Gibbs, J.C. (2000). Cognitive distortion and problem behaviors in adolescents. *Criminal Justice and Behavior, 27*, 36-56.

Barringa, A.Q., Gibbs, J.C., Potter, G.B., & Liau, A.K. (2001). *How I Think (HIT) Questionnaire manual*. Champaign, IL: Research Press.

Bartelink, C., Berge, ten.I., & Yperen, van T. (2010). *Beslissen over effectieve hulp. Wat werkt in indicatiestelling?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Biederman, J., Monuteaux, M. C., Mick, E., Spencer, T., Wilens, T. E., Silva, J. M., Snyder, L. E., & Faraone, S. V. (2006). Young adult outcome of attention deficit hyperactivity disorder: a

controlled 10-year follow-up study. *Psychological Medicine*, 36, 167–179.

Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (2000). Social intelligence – empathy = aggression? *Aggression Violent Behavior*, 5, 191-200.

Blasi, A. (1980). Bridging moral cognition and moral action: A critical review of the literature. *Psychological Bulletin*, 88, 1-45.

Blatt, M.M. & Kohlberg, L. (1975). The effects of classroom moral discussion upon children's level of moral judgment. *Journal of Moral Education*, 4, 129-161.

Bohart, A.C., & Stipek, D.J. (2001). *Constructive and destructive behavior: Implications for family, school, and society*. Washington, DC: American Psychological Association.

Boxer, P., Tisak, M.S., & Goldstein, S.E. (2004). Is it bad to be good? An exploration of aggressive and prosocial behavior subtypes in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 91-100.

Bruyn, de E.E.J., Ruijsenaars, A.J.J.M., Pameijer, N.K., & Aarle, van E.J.M. (2009). *De diagnostische cyclus. Een praktijkleer*. Leuven/Den Haag: Acco.

Campbell, S. B., Spieker, S., Burchinal, M., & Poe, M. D. (2006). Trajectories of aggression from toddlerhood to age 9 predict academic and social functioning through age 12. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 791–800.

Carlo, G., Eisenberg, N., & Knight, G.P. (1992). An objective measure of adolescents' prosocial moral reasoning. *Journal of Res Adolesc*, 2, 331-349.

Carlo, G., Randall, B.A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth Adolescent*, 31, 31-44.

Coie, J.D., & Dodge, K.A. (1997). Aggression and antisocial behavior. In: N. Eisenberg, & W. Damon (Eds.), *Handbook of Child Psychology: Social, Emotional en Personality Development*, vol. 3 (5th ed., pp.799-862). New York: Wiley.

Coie, J.D., Lochman, J.E., Terry, R., & Heyman, C. (1992). Predicting early adolescent disorder from childhood aggression and peer rejection. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 60*, 783-792.

Connolly, S.D., Paikoff, R., & Buchanan, C.M. (1996). Puberty: The Interplay of biological and psychosocial processes in adolescence. In: G.R. Adams & Montemayor, R. (Eds.), *Psychosocial development during adolescence* (Vol. 8, pp. 259-299). Thousand Oaks, CA: Sage.

Coricelli, G. (2005). Two-levels of mental stage attribution: From automaticity to voluntariness. *Neuropsychologica, 43*, 294-300.

Crick, N.R., & Dodge, K.A. (1994). A Review and Reformulation of Social Information-Processing Mechanisms in Children's Social-Adjustment. *Psychological Bulletin, 115*, 74-101.

Crick, N.R., & Dodge, K.A. (1999). 'Superiority' is in the eye of the beholder: A comment on Sutton, Smith, and Swettenham. *Social Development, 8*, 128-131.

Day, A., Casey, S., & Gerace, A. (2010). Interventions to improve empathy awareness in sexual and violent offenders: Conceptual, empirical, and clinical issues. *Aggression and Violent Behavior, 15*, 201-208.

Davis, M.H. (1994). *Empathy: A social psychological approach*. Dubuque, IA: Brown & Benchmark Publishers.

Dawson, T.L. (2002). New tools: new insights: Kohlberg's moral judgment stages revisited. *International Journal of Behavioral Development, 26*, 154-166.

Dobson, K.S., & Block, L. (1988). Historical and philosophical bases of the cognitive-behavioral therapies. In: K.S. Dobson (Ed.), *Handbook of cognitive-behavioral therapies* (pp.3-38). New-York: Guilford.

Dodge, K.A. & Coie, J.D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*, 1146-1158.

Dodge, K.A., Lochman, J.E., Harnish, J.D., Bates, J.E., & Pettit, G.S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology, 106*, 37-51.

Dunn, J., Brown, J.R., & Maguire, M. (1995). The Development of Children's Moral Sensibility: Individual Differences and Emotional Understanding. *Developmental Psychology, 31* (4), 649-659.

Equip: www.equipnederland.com (download: 04-04-2011)

Eisenberg, N., & Fabes, R.A. (1998). Prosocial development. In: Damon, W. (series ed) & Eisenberg, N. (vol.ed). *Handbook of child psychology. Vol. 3 Social emotional and personality development* (5th ed. Pp. 701-778). New York: Wiley.

Fabes, R.A., & Eisenberg, N. (1996). *Age and gender differences in prosocial behavior: A meta-analytic examination*. Unpublished manuscript, Arizona State University.

Fabes, R.A., Carlo, G., Kupanoff, K., & Laible, D. (1999). Early Adolescence and Prosocial/Moral Behavior I: The Role of Individual Processes. *Journal of Early Adolescence, 19*, 5-16.

Fitzsimons Hughes, A., & Adera, B. (2007). Education and day treatment opportunities in schools: Strategies that work. *Preventing School Failure, 51*(1), 26-30.

Gibbs, J.C. (1991). Sociomoral developmental delay and cognitive distortion: Implications for the treatment of antisocial youth. In W.M. Kurtines, & J.L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development, volume 3, Application* (pp. 95-110). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Gibbs, J.C., Potter, G.B., & Goldstein, A.P. (1995). *The EQUIP Program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer helping approach*. Champaign, IL: Research Press.

Gibbs, J.C. (2003). *Moral development and reality*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Gregg, V., Gibbs, J.C., & Bassinger, K.S. (1994). Patterns of developmental delay in moral judgment by male and female delinquents. *Merrill-Palmer Quarterly, 40*, 538-553.

Hoeven, M.J.A. van der (2004). *Plan van aanpak veiligheid in het onderwijs en de opvang van risicoleerlingen*. Ministerie van Onderwijs, cultuur en wetenschappen.

Hoeven, M.J.A. van der (2005). Regeling regionaal zorgbudget, subsidie regionale verwijzingscommissies voortgezet onderwijs en reboundvoorzieningen 2005. *Gele katern*, 6, 76-81.

Hoffman, M.L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. New York: Cambridge University Press.

Kievit, Th., Tak, J.A., & Bosch, J.D. (2009). *Handboek Psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen*. Utrecht: De Tijdstroom Uitgeverij.

Kochanska, G. (2002). Committed compliance, moral self, and internalization: A meditational model. *Developmental Psychology*, 38, 339-351.

Kochanska, G., Aksan, N., & Koeing, A.L. (1995). A longitudinal study of the roots of preschooler's conscience: Committed compliance and emerging internalization. *Child Development*, 66, 1752-1769.

Kochanska, G., & Murray, K.T. (2000). Mother-child mutually responsive orientation and conscience development: From toddler to early school age. *Child Development*, 71, 417-431.

Kohlberg, I. (1963). The development of children's orientations toward a moral order. *Vita Humana*, 6, 11-33.

Kuyvenhoven, T.D. (2007). *Reboundvoorzieningen in het voortgezet onderwijs. Een analyse van de maatregel en de uitwerking ervan in de praktijk*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Lahey, B.B., Schwab-Stone, M., Goodman, S.H., Waldman, I.D., Canino, G., Rathouz, P.J. et al. (2000). Age and gender differences in oppositional behavior and conduct problems: A cross-sectional household study of middle childhood and adolescence. *Journal of Abnormal Psychology*, 109, 448-503.

Mason, W. A., Kosterman, R., Hawkins, J. D., Herrenkohl, T. I., Lengua, L. J., & McCauley, E. (2004). Predicting depression, social phobia, and violence in early adulthood from childhood behavior problems. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 43, 307-315.

McGinley, M., & Carlo, G. (2007). Two sides of the Same Coin? The Relations between Prosocial and Physically Aggressive Behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 337-350.

- Miller, P.A., & Eisenberg, N. (1988). The relation of empathy to aggressive and externalizing/antisocial behavior. *Psychological Bulletin*, *103*, 324-344.
- Nas, C.N., Brugman, D., & Koops, W. (2005). Effects of the EQUIP programme on the moral judgment, cognitive distortions, and social skills of juvenile delinquents. *Psychology, Crime & Law*, *11* (4), 421-434.
- Nas, C.N., Brugman, D., & Koops, W. (2008). Measuring Self-Serving Cognitive Distortions with the “How I Think” Questionnaire. *European Journal of Psychological Assessment*, *24*(3), 181-189.
- Nelson, J.R., Smith, D.J. & Dodd, J. (1990). The moral reasoning of juvenile delinquents: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *18*, 231-239.
- Palmer, E.J. (2007). Criminal thinking. In: D. Carson, B. Milne, F. Pakes, K. Shalev, & A. Shawyer (Eds.), *Applying psychology to criminal justice* (pp. 147-165). Chichester, UK: Wiley
- Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, *44*, 329-335.
- Patterson, G. R., Reid, J., & Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia.
- Pursell, G.R., Laursen, B., Rubin, K.H., Booth-LaForce, C., & Rose-Krasnor, L. (2008). Gender Differences in Patterns of Association Between Prosocial Behavior, Personality, and Externalizing Problems. *Journal Res Pers*, *42*(2), 472-481.
- Rest, J. (1983). Morality. In: J.H. Flavell, E.m. Marman (Vol.Eds.) & P.H. Mussen (Ser.Ed.), *Handbook of child psychology* (4th ed.)(Vol III, pp. 556-629). New York: John Wiley.
- Saarni, C. (1999). *The development of emotional competence*. New York: Guilford Press.
- Sestir, M.A., & Bartholow, B. (2007). Theoretical explanations of aggression and violence. In: T. Gannon, T. Ward, A.R. Beech, & D. Fischer (Eds.), *Aggressive offenders cognition. Theory, research and practice* (pp. 157-178). Chichester, UK: Wiley.
- Siegler, R., DeLoache, J., & Eisenberg, N. (2003). *How children develop*. New York: Worth.

- Smetana, J.G.(1990). Morality and conduct disorders. In: M. Lewis,& S.M. Miller (Eds.), *Handbook of developmental psychopathology* (pp. 157-179). New York: Plenum.
- Spira,G.E.,& Fischel, J. E. (2005). The impact of preschool inattention, hyperactivity, and impulsivity on social and academic development: a review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 755–773.
- Steenhoven, P. van der, & Veen, D. van (2010). *NJi-Monitor. Reboundvoorzieningen voortgezet onderwijs 2009*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Susman, E.J., Nottelmann, E.D. Inoff-Germain, G., & Dorn, L.D. (1987). Hormonal influences on aspects of psychological development during adolescence. *Journal of Adolescent Health Care*, 8, 492-506.
- Sutton, J., Smith, P.K., & Swettenham, J. (1999a). Bullying and ‘theory of mind’: A critique of the ‘social skills deficit’ view of anti-social behavior. *Social Development*, 8, 117-127.
- Sutton, J., Smith, P.K., & Swettenham, J. (1999b). Socially undesirable need not be incompetent: A response to Crick and Dodge. *Social Development*, 8, 132-134.
- Tangney, J.P. (2001). Constructive and destructive aspects of shame and guilt. In: A.C. Bohart & D.J. Stipek (Eds.). *Constructive and destructive behavior: Implications for family, school, and society* (pp. 127-145). Washington DC: American Psychological Association.
- Turiel, E. (1974). Conflict and transition in adolescent moral development. *Child Development*, 45, 14-29.
- Veen, D. van, Steenhoven, P. van der,& Kuijvenhoven, T.D. (2007) *Reboundvoorzieningen Voortgezet Onderwijs.Onderzoeksbevindingen en analyse van programma's*. Nederlands Jeugd instituut.
- Verhofstadt-Denève, L., Geert, P. van,& Vyt, A. (2003). *Handboek ontwikkelingspsychologie. Grondslagen en theorieën*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Walker, L.J. (1983). Sources of cognitive conflict for stage transition in moral development. *Developmental Psychology*, 19, 103-110.

Walker, L.J. (1988). The development of moral reasoning. *Annals of Child Development*, 5, 33-78.

Wallinius, M., Johansson, P., Lardén, M., & Dernevik, M. (2011). Self-serving cognitive distortions and antisocial behavior among adults and adolescents. *Criminal Justice and Behavior*, 38(3), 286-301.

Wenar, C., & Kerig, P.K. (2010). *Developmental Psychopathology. From Infancy through Adolescence*. New York: McGraw-Hill.